

BOGUSŁAW PODHALAŃSKI*

METROPOLIS. GENIUS LOCI HISTORIC METROPOLITAN CORES AND PAN-EUROPEAN CORRIDOR

METROPOLIA. GENIUS LOCI HISTORYCZNYCH CENTRÓW METROPOLII I KORYTARZ PANEUROPEJSKI

Abstract

Metropolises can be analyzed from numerous points of view. Miller's Law allows us to analyze them in the context of their behavior as complex organisms, as the fruit of the process of globalization. Their layout over the space of the world is subjected to Zipf's Law. The subject of this article is a fragment of this spatial layout, a latitudinal transportation corridor – the Polish section of the A-4 route from Germany to Ukraine. The Author searches for the genius loci of the metropolises that are situated along this corridor, for the elements that allow their inhabitants to identify themselves with a given metropolis.

Keywords: metropolis, pan-European corridor, genius loci

Streszczenie

Metropolie można badać w wielu aspektach. Prawo Millera pozwala analizować je w kontekście zachowań organizmów złożonych jako owoce procesu globalizacji. Ich układ w przestrzeni globu podlega prawu Zipfa. Fragment tego układu przestrzennego, korytarza transportowego o układzie równoleżnikowym, na polskim jej odcinku od Niemiec do Ukrainy wzdłuż drogi A4, jest przedmiotem artykułu. W wybranych metropoliach korytarza poszukiwany jest „duch miejsca”, element pozwalający na identyfikowanie się mieszkańców z daną metropolią.

Słowa kluczowe: metropolia, korytarz paneuropejski, genius loci

DOI: 10.4467/2353737XCT.15.376.4995

* D.Sc. Ph.D. Arch. Bogusław Podhalański, Institute of City and Regional Design, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

1. Introduction

There is a wealth of literature on the topic of metropolises. From among the many fields of research, the one associated with the views of J.G. Miller [6], the author of the living systems theory, seems to be particularly interesting. He writes that:

“All nature is a continuum. The endless complexity of life is organised into patterns which repeat themselves – theme and variations – at each level of the system. These similarities and differences are proper concerns for science. From the ceaseless streaming of protoplasm to the many-vectored activities of supranational systems, there are continuous flows through living systems as they maintain their highly organised steady states”.

The comparison to “supranational systems” seems to be appropriate as far as one can relate to the aforementioned flow between the metropolises, which allows us to view the process of globalisation in the context of a “pseudo-living” action, as it changes over time, yet is organised according to a certain logic. The location of cities, which, according to model analysis, is governed by Zipf’s Law [7], occurs in accordance with the direction of gravity and the conditions of topography and the natural environment. Subsequently, provided that some of these cities meet the criteria that allow us to count them as metropolises, they undergo a process of dynamic development, often at the “cost” of the neighbouring units, which reflects the tendency of the concentration of attractiveness in the function of accessibility by a wide array of transport options. These metropolises tend to focus all of their most unique and attractive supra-local, supra-national or international services within their cores (the core cities in the case of polycentric metropolises). The increase in attractiveness is accompanied by an increase in accessibility, which leads to an increase in the density of the built environment all the way to a state of overload, which causes the need to overcome a certain “development threshold”.

This phenomenon was the focus of the research and the written works of Kozłowski [4], and, earlier, those of Malisz [5]. It appears to be adequate in relation to the observable development cycles of large cities. The centres of cities, especially historical cities, possess public spaces that are the most ingrained into their structure, with the cultural layer of these spaces being particularly rich. History, often quite tumultuous, gives the structures that “frame” their public spaces a unique, individual character. The historical centres of cities are chiefly discussed in terms of the improvement of their technical and aesthetic standards. The foundation of providing the proper level of quality regarding the architectural and landscape interiors are buildings and structures.

On a slightly larger scale, a bigger role is being played by the remains of the subsequent stages of the development of a given city, particularly of the core city. From a marketing point of view, there is no better motif that heightens interest in a given city or its particular part than a legend. After all, the trumpet call from the tower of St. Mary’s Church, the most well known and identifiable sound associated with Krakow, is tied to a legend. Historical sources point to lasting traces left in the culture and structure of the cities of Kamenets, Lviv and Krakow, all the way up to Wrocław, by the Tartar raids that happened between the XII and XVII centuries. The spatial traces of these events can be found not only in written sources, but also in metropolitan structures – their suburban, urban and open landscape [1].

2. The unique forms of use of the structures of a city centre

The attractiveness of the centres of metropolitan cities is shaped by a number of factors. One of the more important ones is an appropriately diverse offer of services, which in turn is directly tied to the “framing” of public spaces. The buildings of the centres of metropolitan cities, especially those that are of historical value, are usually designed in a manner that is appropriate to their location. However, changes in the manner of use lead to the need to convert the form of use of buildings and larger urban complexes. The works of Juchnowicz [2], who was one of the first to conduct research on the manner of use of historical spaces and their delineation, apart from their main purpose, can be used as historical source material documenting the intensity of the use of the city centre of the time. Furthermore, from the point of view of the attractiveness of the offer of their services, we can establish a level of diversity, and thus obtain a certain image of the attractiveness that is offered within the borders of the city centre. By focusing on the spaces that are directly adjacent to the buildings (for instance along the frontages of the market), and the form of its use, on each of the levels, we can find the key to describing the attractiveness of public spaces. Of course, we need to keep in mind the particularities of the time and the conditions during which the analysis was made, even though the political system of the time was not able to fully suppress the rules of the free market, which existed parallel to the regulated reality. Another important element which Juchnowicz emphasizes in his designs and analyses of the shaping of public spaces, is the change in the manner of use of public spaces which occurred during the start of the period of political transformation.

The emergence of the possibility of conducting privately owned commerce completely changed the face of cities, not only in their centres, but practically in all of their public spaces with an above average accessibility. The smaller forms of commercial buildings have lead to a situation in which the issue of urban composition on the scale of public spaces has been completely overhauled and became subjected to a primitive form of functionalism, understood as the taking over of these spaces by a part of the private sector for commercial purposes. Thankfully, the smaller forms were quickly supplanted by the large shopping centres cropping up on the outskirts of cities, with which the former could not compete due to the latter's lower prices. This state of affairs has lead to the tearing down, often by force, of commercial buildings of various size, that had earlier cropped up within public spaces. Today we can still observe that some of the public spaces of Polish cities remain “littered” with various structures – a phenomenon of varying intensity, depending on the state of the economy. The expansion of “steel sheet” chain stores has also changed the character of the traditional functions of markets and the streets directly near them in smaller towns, which more and more often feature empty locales left behind smaller stores, which used to bring colour to their public spaces. What's worse, this phenomenon, which has been affecting the cities of western Europe for quite some time, is becoming more and more visible in the historical centres of metropolises, including that of Krakow.

The oversaturation of city centres with non-residential forms of use has lead to a lasting flight of permanent residents, which is in turn accompanied by rising crime rates. This leads to the phenomenon that public spaces are no longer used outside of working hours. Historical city centres are still used by those who frequent its restaurants and cultural facilities during

evening hours, yet the difficulties associated with these forms of use only further the flight of permanent residents. Thus, these historical centres have become fake, only pretending to be true, authentic historical city centres having a normal everyday life, a life which spurred on the construction of its most precious attractions – the local culture and art of said life, now accessible to the public without limits, with the illusion maintained in order to attract tourists. This typical quality of European cities, this tradition, which stretches back to the beginning of the time of the shaping of cities, making itself evident in the way that the most monumental buildings, highlighted and adorned with works of art, highlight the space of our common cities, has spread all over the world, increasing the attractiveness of metropolises by using the uniqueness of not only architectural forms, but also the skilful use of works of art – from sculpture all the way to the graphical arts. In some cases, the uniqueness of a public space is decided by the compounded influence of many immaterial factors, such as its distinct ties with poetry, literature, music or draughtsmanship.

The unique nature of the use of the buildings of the city centres can be observed at the border between the sacred and the profane. Sometimes we can observe that these two categories of use may intertwine, which influences the flow between one type of space into another in a surprising manner, resulting in unique cultural qualities. This intertwining can take on a physical form in the changing of the form and function within the structure of a built environment, or it can occur over time. The observation of the changes to the social “climate” of a public space is a curious subject. An example can be seen in those related to the Main Market Square in Krakow that are tied to the cyclical order of holiday festivities and commercial or entertainment events, where the same spaces serves two completely different purposes with an enormous emotional amplitude and of an entirely different character – ranging from the absolute focus akin to that of prayer, to the loosening of New Years Eve. This traditional function of the public spaces of cities works particularly well with the historical surroundings of Italian cities.

It is in Venice, on St. Mark’s Square, that nature joins the urban theatre like nowhere else, forcing everyone to walk knee-deep in water during the *aqua alta*, changing the square into a mobile mirror, in which both the architecture and the people become multiplied, adding an unpredictable element to the public space. The same space fulfils ludic functions, turning into a colourful spectacle during the carnival, shifting and full of surprises, yet framed in tradition – a spectacle played both for the residents and the wider group of tourists, who deliberately visit the city during this time, aiding in the upholding of the tradition and the supra-local, unique function of the city. Without the additional profits from tourism we would probably not be able to see the beauty of this ages-old urban composition, this metropolis of art, for this is the image of the small town of Venice within the global consciousness of Europe. The historical role of the city centre becomes evident here, the role as the concentration of attractiveness, which acts as a magnet for the millions of tourists from all over the world, exposing themselves to art and tradition rooted in the spirit of European culture, “consumed” of sorts by the various visitors, regardless of their domestic culture. The supra-local, even global influence of art and culture, undeniably present in the historical monuments of Venice, allows it to be considered a metropolis, despite the fact that it does not meet the requirements of size (a million inhabitants), yet it manages to leave other, more powerful cities far behind in terms of its uniqueness.

3. Where is the beginning and where is the end?

We can argue as to where the pan-European corridor begins and where it ends. The simplest statement – that it ends at the border of Europe – would point to Portuguese Finisterra and Istanbul as its end points. However, for the purposes of this paper, the author wishes to focus the Reader's attention towards the section of the corridor that is located in the direct vicinity of the border with Poland and the metropolises of Germany and Ukraine. On the other hand, if the criteria of only focusing on those cities that strictly meet the definition of a metropolis, namely its basic requirement – that it should be a city with more than a million inhabitants – be adhered to in the strictest manner possible, then we would be forced to conclude that there are no metropolises along the A4 route. Assuming that Berlin and Kiev are true metropolises that are located the closest to the border with Poland and along the A4 route, then only Katowice and Krakow combined can form a comparable polycentric metropolitan complex. By using the criterion of a population of 0,5 million or more, we can also include Lviv to the east and Dresden to the west. Dresden, due to the immense destruction that it suffered during World War II only partially fulfils the second criterion of this paper, namely that of possessing a preserved historical city centre.

Dresden, reconstructed after the war, retained its unique character despite certain alterations made to it during the communist period, thus we cannot claim that the city does not have its own spirit, especially that its current state reminds its visitors of the tragic history of this city. It is a city of music and art, the cultural metropolis of Saxony, boasting the Zwinger, the Semperopera, and the reconstructed Frauenkirche. The influence of this metropolis reaches out to the regional, national and supranational levels, similarly to Krakow. We can thus assume that the metropolises located along the pan-European corridor and in the vicinity of the Poland are: Lviv and Dresden, while the ones located within Poland are Wrocław and Krakow. Among these, Dresden and Katowice do not possess historical city centres established using the law of Magdeburg.

4. The heavy order of geometric forms, a playful asymmetry of the layout, a surprising interplay of interiors and perspectives

When beginning the journey across the most representative historical architectural and landscape interiors of the centres of metropolises that are located along the pan-European corridor in the search of the spirit of a place from its western end, the watchful observer can discern the distinctive qualities of a particular metropolis within the very geometry of its urban layout. They allow the tying of the architectural form of the elements not only with the layout of the plots, but with the character of culture, usually determined by what was in fashion at the time of construction – in other words, their architectural style. The three metropolises that were chosen as examples – Wrocław, Kraków and Lviv, have a common tradition – they were founded using the law of Magdeburg, in other words – the basis of their urban layout, understood as the geometric model of the location of their building plots is the same. However, the public spaces of their city centres differ and offer a different experience while sharing a similar general order. The common elements include a rectangular, flat

market place, the frontages of which are composed of buildings facing it with their gables, located on narrow plots (Wrocław), while the main differences take on the form in the gradual departure from the canon of the perpendicular orientation of the streets that lead away from the market square (Krakow), to the heavy incline of the market square of Lviv. The heavy geometric order of the forms of the public spaces of Wrocław emanates with the feel of the big city of this once largest city of the pan-European corridor, located within the current borders of Poland, contrasts with the calm rhythm of the buildings of Krakow, which playfully accepts the pre-foundation conditions, creating a joyful urban asymmetry.

The use of the natural incline of the terrain of the market square in Lviv invites the visitor into a surprising game of shifting perspectives and the intertwining of the subsequent architectural and landscape interiors, which come about amidst the rhythm of the facades and frontages, accentuated by the wondrous diversity of architectural forms like the towers of churches and the facades of important buildings. The charming “architectural climate” of the centres of these cities unfolds from the order of Wrocław, through the sublime asymmetry of Krakow, to the surprising fluidity of the changing perspectives of Lviv, perhaps due to some common element in their structure. Each of these cities influences their visitors with a similar strength and gracefulness through its interiors – its public spaces – allowing them to travel in search of the original shades of the beauty of light – so different from the light that gives the Mediterranean cities their unique colour – here taking the form of the sequences of stormy flashes of light, which highlight a surprising architectural detail, a sculpture, or an inscription each time. These, in turn, like poetic metaphors, carry it into a different dimension of space-time, allowing us to become lost in the seemingly labyrinthine streets, held together in a logical order by Ariadne’s thread, that model of urban composition designed by the person that delineated the space for its physical form, who brought the spirit of the place into existence.

5. Conclusions

All of the four metropolises that are located along the pan-European corridor in the vicinity of Poland or within its borders, are in fact regional metropolises, the influence of which is more cultural than economical in nature. They do not directly compete with each other, mostly due to their distance from one another and the presence of national borders. In turn, we can observe attempts at interchanging cultural ideas in the form of thematic exhibitions, festivals or concerts. The pan-European corridor forms a rather effective road and rail-based transport route, with sporadic attempts being made to develop air routes, although the preference here seems to tilt towards a star-shaped layout – with flights mostly destined towards the capital first, which confirms the weakness of the interregional ties between these four cities.

The changes that occur within the centres of these metropolises are of a varying character, but what they do have in common is that the number of permanent residents within their city centres is dropping in favour of the booming development of offices, restaurants, hotels and other commercial spaces - which sadly do not lead to an increase in the number of residents in these areas. These tendencies are particularly evident in the cases of Krakow, Wrocław

and Dresden, less so in Lviv. The phenomenon of the gradual disappearance of residential use in city centres causes difficulties that arise from the polarisation of their forms of use. It needs to be mentioned that the gradual decline of everyday life within city centres leads to rising crime rates, a trend that is far from beneficial in the long run.

The gradual process of the commercialisation of the form of use of the buildings of the city centres is accompanied by an increase in the quality of their public spaces, especially those that are most frequently visited by tourists. The process of revalorisation, revitalisation and reconstruction of damaged historical buildings can be observed in every city centre and has an intensity that is proportional to the rise in the interest of its attractiveness to tourists and the shifting of the economy. Newly built structures round out current capabilities, broadening them with forms of use that arise from continuous social and political changes. The free flow of people within the European Union has intensified interest in tourism and has led to an increase in the demand for services associated with it in all of four cities. Additionally, Krakow has become one of the most dynamically developing cities for pilgrimages. This is an important segment of the field of tourism, as it causes a rising interest in the city's cultural offering.

1. Wstęp

Literatura dotycząca problematyki metropolii jest bardzo bogata. Spośród wielu nurtów badawczych, interesujący jest nurt związany z poglądami J.G. Millera¹, autora teorii systemów żywych, który pisze następująco:

„Cała przyroda jest continuum. Nieskończona złożoność życia jest zorganizowana wg wzorców, które powtarzają się – temat i wariacje – na każdym poziomie systemu. Te podobieństwa i różnice są odpowiednimi problemami dla nauki. Od nieustannych przepływów protoplazmy do wielu ukierunkowanych działań ponadnarodowych systemów, istnieje ciągły przepływ przez żywe systemy, [niezbędny] aby utrzymały one swoje wysoce zorganizowane, ustalone stany”.

Porównanie do owych „ponadnarodowych systemów” wydaje się być tu na tyle uprawnione, aby można było je odnosić do wspomnianych przepływów pomiędzy metropoliami, co pozwala w pewnym sensie rozpatrywać proces globalizacji w kontekście działania „pseudo-żywego”, bo zmiennego w czasie, jednak zorganizowanego według pewnej logiki. Lokalizacja miast, która poddaje się według badań modelowych prawu Zipfa², następuje zgodnie z kierunkami ciążenia oraz warunkami topograficznymi i uwarunkowaniami środowiska przyrodniczego. Następnie, o ile niektóre z miast spełniają kryteria pozwalające na

¹ Miller J.G., *Teoria systemów żywych*, McGraw-Hill, New York, 1976,

² Zipser T., Mlek K., Zipser W., *Zipf's Law in Hierarchically Ordered Open System*, PDF.

zaliczenie ich do kategorii metropolii, postępuje ich dynamiczny rozwój, odbywający się przeważnie „kosztem” jednostek sąsiednich, co odpowiada tendencji do koncentracji atrakcyjności w funkcji dostępu różnymi środkami transportu. Metropolie te w swoich centrach (miastach centralnych, jeśli są policentryczne) skupiają najbardziej unikalne i atrakcyjne usługi, o znaczeniu ponadlokalnym, regionalnym, krajowym lub międzynarodowym. Wzrostowi atrakcyjności towarzyszy wzrost dostępności, co powoduje zwiększanie intensywności zabudowy, aż do przesilenia, które wywołuje konieczność pokonania pewnego „progu rozwojowego”. Zjawisko to było przedmiotem badań, opisane i opracowane zostało przez Kozłowskiego³, a wcześniej Malisza⁴. Wydaje się być ono adekwatne w stosunku do obserwowanych cykli rozwojowych dużych miast. Centra miast, zwłaszcza historycznych, mają najbardziej utrwalone w swych strukturach przestrzenie publiczne, których warstwa kulturowa jest bardzo bogata. Historia, niejednokrotnie bardzo burzliwa, nadaje niepowtarzalny, indywidualny charakter tworzącym „obudowę” przestrzeni publicznych obiektom. Zwykle rozpatruje się historyczne centra miast w kontekście poprawy ich standardu techniczno-estetycznego. Podstawą zapewnienia odpowiedniego poziomu jakościowego obiektów tworzących wnętrza architektoniczno – krajobrazowe są budynki i budowle. W nieco większej skali, znaczenia nabierają także pozostałości kolejnych etapów rozwojowych danego miasta, w tym szczególnie miasta centralnego. Z marketingowego punktu widzenia nie ma lepszego motywu budzenia zainteresowania danym miastem lub jego wyselekcjonowaną częścią niż legenda. Przecież z niczym innym, jak z legendą, związany jest hejnał z wieży Mariackiej, najlepiej rozpoznawalny i identyfikowalny z metropolią krakowską sygnał dźwiękowy. Natomiast, źródła historyczne wskazują że ówczesne najazdy tatarskie, które przetoczyły się od XII do XVII wieku przez wczesne metropolie Kamieniec, Lwów, Kraków, kończąc się pod Wrocławiem pozostawiły trwałe ślady w kulturze i formach miast. Ślady w przestrzeni tych wydarzeń odkrywać można nie tylko w przekazach pisemnych, lecz także w strukturach metropolitalnych i również w krajobrazie⁵ podmiejskim, miejskim i otwartym.

2. Unikatowość sposobów użytkowania budynków w centrum

Atrakcyjność centrów miast metropolitalnych kształtuje zespół czynników, wśród których istotna jest odpowiednio duża różnorodność oferowanych usług, która z kolei wiąże się bezpośrednio z jakością „obudowy” przestrzeni publicznych. Budynki w centrach miast metropolitalnych, zwłaszcza w tych, których centra mają walory historyczne, są zwykle projektowane w sposób odpowiedni do lokalizacji. Jednak zmiany sposobów gospodarowania prowadzą do konieczności zmian sposobów użytkowania nie tylko poszczególnych budynków, lecz większych zespołów urbanistycznych. Prace Juchnowicza⁶, który jako jeden z pierwszych rozpoczął w dużych miastach polskich badania nad sposobem użytkowania

³ Kozłowski J., *Analiza progowa*, PWN, Warszawa 1974.

⁴ Malisz B., *Zarys teorii kształtowania układów osadniczych*, Arkady, Warszawa 1981.

⁵ Bogdanowski J., *Peasant Castles In Poland as a Defence Against Tatars (13th–17 th centuries)*, Fasciculi Archeologiae Histricae, Fasc. XI, 1998, s. 9-16.

⁶ Juchnowicz S., *Śródmieścia miast polskich. Studia nad ukształtowaniem i rozwojem centrów*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.

centrów i ich delimitacją, oprócz ich celu głównego, posłużyć mogą za historyczne źródło dokumentujące ówczesną intensywność użytkowania centrów. Ponadto, z punktu widzenia atrakcyjności oferty funkcjonalnej wyznaczyć można na ich podstawie stopień różnorodności, a tym samym uzyskać pewien obraz atrakcyjności oferowanej w granicach centrum. Skupiając uwagę na bezpośrednio przylegających do przestrzeni publicznych budynkach (np. pierzejach przyrynkowych), a właściwie na sposobach użytkowania ich powierzchni użytkowej w poszczególnych poziomach, znajdujemy klucz do określenia także i atrakcyjności przestrzeni publicznych. Oczywiście, pamiętać należy o szczególnych uwarunkowaniach czasu i okoliczności, w których badania były prowadzone, niemniej, nawet ówczesny system nie był w stanie przeciwstawić się regułom wolnego rynku, który istniał równoległe do regulowanej rzeczywistości.

Kolejny, istotny element, na który w projektach oraz w badaniach nad kształtowaniem jakości przestrzeni publicznych Juchnowicz⁷ zwraca szczególną uwagę jest zmiana sposobu użytkowania przestrzeni publicznych, jaka dokonywała się w początkowym okresie transformacji. Pojawienie się możliwości prowadzenia prywatnego handlu zmieniło zupełnie oblicze miast, nie tylko w ich centrach, ale praktycznie we wszystkich przestrzeniach publicznych o dużej dostępności transportowej. Powstające drobne formy obiektów handlowych spowodowały, że zagadnienie kompozycji urbanistycznej w skali przestrzeni publicznych zmieniło sens i zostało podporządkowane prymitywnemu funkcjonalizmowi, rozumianemu często jako zawłaszczanie tej przestrzeni przez część osób prywatnych na cele handlowe. Na szczęście, drobne formy zostały bardzo szybko wyparte przez powstające na suburbiach centra handlowe, z którymi nie mogły konkurować cenowo. Ten stan rzeczy spowodował samolikwidację, a niekiedy likwidację siłową⁸ obiektów handlowych różnych wielkości, powstałych w przestrzeniach publicznych. W miastach polskich można po dzień dzisiejszy obserwować „zaśmiecone” różnymi obiektami przestrzenie publiczne – zjawisko występujące z różnym natężeniem, w zależności od koniunktury lub dekonunktury gospodarczej. Ekspansja „blaszanych” sklepów sieciowych zmienia również charakter tradycyjnych funkcji rynków i ulic przyrynkowych miasteczek, w których coraz bardziej widoczne stają się puste lokale po małych sklepikach, nadających dotychczas swoisty koloryt małomiasteczkowym przestrzeniom publicznym. Co gorsze, zjawisko to obecne już od pewnego czasu w miastach Europy zachodniej, staje się wyraźnie dostrzegalne również w historycznych centrach metropolii, choćby i w Krakowie. Przesycenie centrów miast funkcjami niemieszkalnymi spowodowało trwający nadal odpływ stałych mieszkańców, czemu towarzyszy wzrost przestępczości oraz zamieranie użytkowania przestrzeni publicznych poza godzinami pracy. Historyczne centra znajdują jeszcze użytkowników zlokalizowanych w nich lokalach gastronomicznych i obiektach kultury w porze wieczornej i nocnej. Niestety towarzyszące tym funkcjom uciążliwości powodują dalsze wypieranie stałych mieszkańców. Stąd centra te stają się atrapami, udającymi już tylko dla turystów prawdziwe, minione i autentyczne codzienne życie, które niegdyś toczyło się w nich, budując najcenniejsze atrakcje – lokalną kulturę i sztukę dnia codziennego, dostępne publicznie, bez ograniczeń, dla każdego.

⁷ Juchnowicz S. z zespołem, *Ośrodki Społecznych Aktywności na obszarze Centrum Krakowa*, WA PK, Kraków 1990, maszynopis.

⁸ Przykładowo: likwidacja namiotowej hali sprzedaży przed Pałacem Kultury i Nauki w Warszawie.

Ta charakterystyczna dla miast europejskich cecha, tradycja, która sięga początków kształtowania się miast, przejawiająca się w podkreślaniu odpowiednio monumentalnymi budynkami i zdobiaczami je dziełami sztuki rangi przestrzeni wspólnych miast, rozprzestrzeniła się w świecie, podnosząc atrakcyjność metropolii także poprzez wykorzystanie czynnika unikatowości nie tylko form architektonicznych, lecz umiejętne wykorzystanie dzieł sztuki – od rzeźb po malarstwo. W niektórych przypadkach, o przestrzeni publicznych decyduje łączne oddziaływanie wielu czynników pozamaterialnych, takich jak związki z poezją, literaturą, muzyką czy rysunkiem. Niepowtarzalność sposobów użytkowania budynków w centrach miast obserwować można na styku przestrzeni *sacrum* i *profanum*. Niekiedy następuje przenikanie się tych typów funkcji, w zaskakujący sposób wpływając na przechodzenie jednego typu przestrzeni w drugi, budując tym samym unikatowe walory kulturowe. Przenikanie to może być fizyczne w postaci zmienności form i funkcji w strukturze zabudowy lub występować przemiennie w czasie. Ciekawa jest obserwacja przemian „klimatu” społecznego w przestrzeni publicznej, przykładowo Rynku Głównego w Krakowie, związana z cyklicznymi świętami oraz imprezami komercyjnymi i rozrywkowymi, gdzie ta sama przestrzeń służy diametralnie różnym wydarzeniom, o ogromnej amplitudzie emocjonalnej i charakterze – począwszy od absolutnego, modlitewnego wręcz skupienia, do znacznego rozprężenia w sylwestrową noc. Ta niejako tradycyjna funkcja przestrzeni publicznych miast, szczególnie dobrze współistnieje z zabytkowym otoczeniem w miastach włoskich. Nigdzie indziej, jak w Wenecji, na placu św. Marka, do miejskiego teatru zdarzeń włącza się przyroda, skazując wszystkich na brodenie w wodzie w czasie *aqua alta*, zamieniając plac w ruchome lustro, w którym zwielokrotniona zostaje architektura i ludzie, dodając do przestrzeni publicznej element nie do końca przewidywalny. Ta sama przestrzeń spełnia funkcje ludyczne, zamieniając się w czasie karnawału w kolorowy, zmienny i pełny niespodziewanych zdarzeń, ale ujęty w ramy tradycji spektakl odgrywany dla mieszkańców i większego niż oni grona turystów, którzy celowo przybywając na czas karnawału, przyczyniają się do podtrzymywania trwania tradycji i ponadlokalnej, unikatowej funkcji miasta. Bez dopływu środków z turystyki, prawdopodobnie nie można byłoby dzisiaj oglądać, trwającego od wieków piękna kompozycji urbanistycznej tej metropolii sztuki, gdyż w takim wymiarze niewielka Wenecja z pewnością istnieje w świadomości Europy. Widoczna staje się na tym przykładzie rola historycznego centrum, jako koncentracji atrakcyjności, stanowiącej magnes dla milionów turystów z całego świata, eksponując sztukę i tradycje zakorzenione w duchu kultury europejskiej, „konsumowanej” niejako przez przybyłe tu różne osoby, niezależnie od ich kultury rodzimej. Ponadlokalne, a właściwie globalne oddziaływanie sztuki i kultury, obecnych w zbytkach Wenecji, pozwala zaliczyć ją do metropolii, mimo iż nie spełnia kryterium wielkości (1 mln mieszkańców), natomiast w kategorii unikatowości dystansuje wiele potężniejszych miast świata.

3. Gdzie początek, gdzie koniec?

Można spierać się, gdzie zaczyna się, a gdzie kończy korytarz paneuropejski. Najprostsze stwierdzenie – na granicach Europy – wskazywałoby na Portugalską Finisterre i Istambuł. Jednak zgodnie z zawężającym założeniem tego wywodu, rozpatrywane są jedynie najbliż-

sze granicy Polski metropolie Niemiec i Ukrainy. Z kolei, gdyby ściśle przestrzegać kryteriów zaliczenia miast do kategorii spełniających warunki definicji metropolii, tzn. w zakresie wyłącznie podstawowego kryterium – miasta o wielkości minimum 1 miliona mieszkańców, w ciągu drogi A4 nie znajduje się żadna metropolia. Zakładając, że faktyczną metropolią położoną najbliżej granic i w ciągu korytarza paneuropejskiego w Niemczech jest Berlin, a kolejna, w Ukrainie to Kijów, jedynie łącznie Katowice i Kraków mogą stanowić porównywalny z wymienionymi miastami policentryczny układ metropolitalny. Stosując kryterium wielkości populacji 0,5 mln mieszkańców, znajdujemy położone najbliżej granic: Lwów na wschodzie oraz Drezno na zachodzie. Drezno, ze względu na ogromne zniszczenia w trakcie II wojny światowej jedynie częściowo spełnia, przyjęte do celów niniejszego opracowania, założenie zachowania historycznego centrum. Odbudowane, pomimo zmian dokonanych w czasach NRD, Drezno ma swój niepowtarzalny charakter, stąd nie można odmówić braku w jego centrum ducha miejsca, tym bardziej, iż uzmysławia przybyzszom tragiczną historię tego pięknego miasta. To miasto muzyki i sztuki, metropolia kulturalna Skasonii, w którym istnieją Zwinger, opera Sempera czy odbudowany Frauenkirche. Oddziaływanie tej metropolii ma zasięg regionalny, krajowy i ponadkrajowy – podobnie jak Krakowa. W ten sposób można uznać, iż metropoliami znajdującymi się w korytarzu paneuropejskim w bezpośrednim sąsiedztwie Polski są: Lwów i Drezno, natomiast w obrębie granic: Wrocław i Kraków. Wśród nich Drezno i Katowice nie mają układów urbanistycznych swoich historycznych centrów opartych na geometrii wynikającej z lokacji na prawie magdeburskim.

4. Ciężki porządek geometrycznych form, zabawna asymetria układu, zaskakująca gra wnętr i perspektyw

Rozpoczynając od zachodu podróż przez najbardziej reprezentacyjne wnętrza architektoniczno-krajobrazowe historycznych centrów metropolii, położonych wzdłuż korytarza paneuropejskiego w poszukiwaniu ich ducha miejsca, uważny obserwator zauważa już w samej geometrii układu urbanistycznego istotne, charakterystyczne dla danej metropolii cechy. Pozwalają one na powiązanie formy architektonicznej elementów nie tylko z układem działek, lecz także z charakterem kultury, zwykle determinowanej przez obowiązującą w momencie powstania zabudowy modę – czyli w tym wypadku styl architektoniczny. Trzy metropolie wybrane jako przykłady – Wrocław, Kraków i Lwów mają wspólną tradycję – były lokowane na prawie magdeburskim, inaczej – podstawa ich układu urbanistycznego w postaci modelu geometrycznego usytuowania działek budowlanych jest ta sama. Jednak przestrzenie publiczne ich centrów są różne i generują odmienne wrażenia w ramach zbliżonego, ogólnego porządku. Wspólną cechą jest prostokątny, płaski rynek, którego pierzeje tworzą szczytowo zorientowane budynki na wąskich działkach (Wrocław), natomiast zasadnicze różnice przejawiają się w stopniowym odejściu od kanonu wychodzących pod kątem prostym ulic przyrynkowych (Kraków) do silnie nachylonego rynku we Lwowie. Ciężki porządek geometrycznych form Wrocławskich przestrzeni publicznych z emanującą wielkowiejskością tego niegdyś największego miasta korytarza paneuropejskich w obecnych granicach Polski kontrastuje ze spokojnym rytmem kamienic Krakowa, w zabawny sposób akceptującego przedlokacyjne zaszłości, budujące zabawną asymetrię układu. Wykorzystanie naturalnego

spadku terenu rynku lwowskiego wywołuje zaskakującą przybysza grę zmiennych perspektyw i przenikania się kolejnych wewnątrz architektoniczno-krajobrazowych, dokonujących się wśród znanych z wspomnianych miast rytmów fasad kamienic tworzących pierzeje, akcentowanych wspianą różnorodnością form architektonicznych wież kościołów i cerkwi oraz fasad znaczących budowli. Urzekający „klimat architektoniczny” centrów tych miast wynika z faktu, iż istnieje pewnie wspólny element ich konstrukcji który rozwija się od wrocławskiego porządku, poprzez wyszukaną asymetrię Krakowa, do zaskakującej płynności zmiennych perspektyw Lwowa. Każde z miast w swoich wnętrzach – przestrzeniach publicznych – z podobną siłą i gracją oddziałuje na przybysza, pozwalając mu podążać w poszukiwaniu oryginalnych odcieni piękna zmiennego światła, tak różnego od światła barwiącego niebo śródziemnomorskich miast, tu wydobywającego w sekwencjach burzowego nastroju to zaskakujący detal architektoniczny, rzeźbę to inskrypcję. Te zaś, jak poetyckie metafory, przenoszą go w inny wymiar czasoprzestrzeni, pozwalając błądzić w pozornym labiryncie uliczek, utrzymywanym w logicznym porządku przez nić Ariadny, ów rysunkowy model kompozycji urbanistycznej stworzonej przez mierniczego, który powołał ducha miejsca, kreując niegdyś miejsce pod jego fizyczny kształt.

5. Wnioski

Wszystkie cztery metropolie, położone w pobliżu Polski i w jej granicach, w korytarzu paneuropejskim, są w gruncie rzeczy metropoliami regionalnymi, których oddziaływanie ma znaczenie bardziej kulturowe niż gospodarcze. Nie konkurują one między sobą wprost, głównie ze względu na dzielące je odległości i granice, a raczej dostrzegalne są próby wymiany posiadanych dóbr kultury, w postaci organizowanych wystaw tematycznych, festiwali czy koncertów. Wzdłuż korytarza paneuropejskiego istnieje w miarę sprawne połączenie drogowe i kolejowe, sporadycznie pojawiają się też próby nieregularnych powiązań lotniczych, preferowane są jednak kierunki w układzie gwiazdowym – do stolic krajów, co pośrednio potwierdza niezbyt silne powiązania międzyregionalne pomiędzy wspomnianymi czterema miastami.

Zachodzące w centrach tych metropolii przemiany mają zróżnicowany charakter, niemniej wspólną ich cechą jest postępujące zmniejszanie się liczby stałych mieszkańców, na rzecz rozwoju działalności biurowej, gastronomicznej, handlowej i hotelowej – niestety nie generujących przyrostu stałych mieszkańców historycznych centrów miast. Tendencje te są silnie widoczne w Krakowie, Wrocławiu i Dreźnie, natomiast słabsze we Lwowie. Ze zjawiskiem zamierania funkcji mieszkalnej w centrach wiążą się uciążliwości wynikające z polaryzacji sposobów użytkowania centrów. Wspomnieć należy o niekorzystnym w perspektywie trendzie zamierania codziennego życia w obrębie centrów miast i zmniejszania się w nich stopnia bezpieczeństwa.

Postępującemu procesowi komercjalizacji sposobu użytkowania zabudowy śródmieść towarzyszy podnoszenie jakości przestrzeni publicznych, zwłaszcza intensywnie odwiedzanych przez turystów. Procesy rewaloryzacji, rewitalizacji i rekonstrukcji zniszczonych obiektów zabytkowych obserwowane są w każdym z centrów miast, w natężeniu proporcjonalnym do wzrostu zainteresowania ofertą turystyczną i zmienności sytuacji gospodarczej.

Powstające nowe obiekty uzupełniają istniejące możliwości, poszerzając je o funkcje wynikające z zachodzących przemian społeczno-politycznych. Swobodny przepływ osób w granicach Unii Europejskiej zintensyfikował zainteresowanie ofertą turystyczną i spowodował zwiększenie zapotrzebowania na usługi około turystyczne we wszystkich czterech miastach. Dodatkowo, Kraków stał się jednym z bardziej dynamicznie rozwijających się celów turystyki pielgrzymkowej. Ten dział jest ważny, ponieważ powoduje wzrost zainteresowania przybyszów ofertą kulturalną miasta.

References/Literatura

- [1] Bogdanowski J., *Peasant Castles in Poland as a Defence Against Tatars (13th–17 th centuries)*, Fasciculi Archeologiae Histricaе, Fasc. XI, 1998, 9-16.
- [2] Juchnowicz S., *Śródmieścia miast polskich. Studia nad ukształtowaniem i rozwojem centrów*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Gdańsk 1971.
- [3] Juchnowicz S. et al., *Ośrodki Społecznych Aktywności na obszarze Centrum Krakowa*, WA PK, Kraków 1990, manuscript.
- [4] Kozłowski J., *Analiza progowa*, PWN, Warsaw 1974.
- [5] Malisz B., *Zarys teorii kształtowania układów osadniczych*, Arkady, Warsaw 1981.
- [6] Miller J.G., *Teoria systemów żywych*, McGraw-Hill, New York 1976.
- [7] Zipser T., Mlek K., Zipser W., *Zipf's Law in Hierarchically Ordered Open System*, PDF.

III. 1. Lviv, Cathedral Square. View of the Boim Family Chapel. Phot. by B. Podhalański

II. 1. Lwów. Plac Katedralny. Widok w na kaplicę Boimów. Fot. B. Podhalański

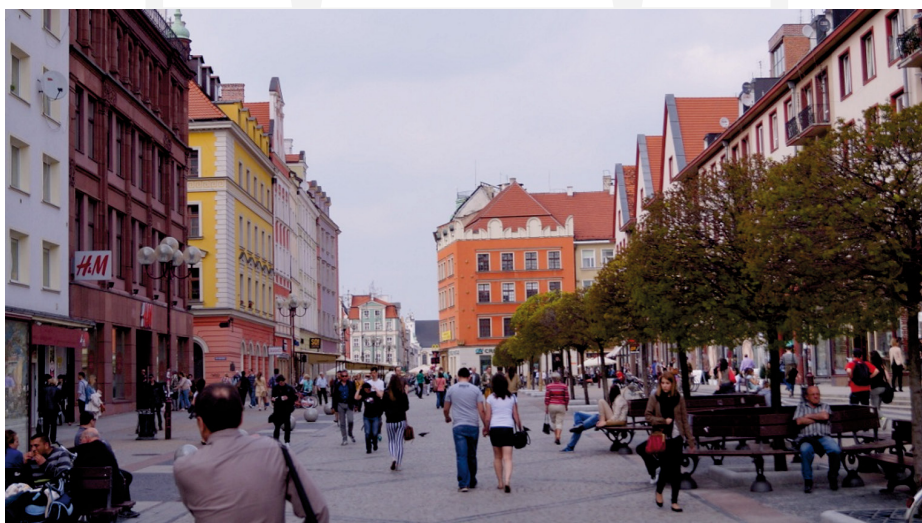
III. 2. Krakow. Main Market Square. winter fair before Christmas. Photo by B. Podhalański

II. 2. Kraków. Rynek Główny. Przedświąteczny zimowy kiermasz. Fot. B. Podhalański

III. 3. Krakow. Main Market Square. View of St. Mary's Church.. Photo by B. Podhalański

II. 3. Kraków. Rynek Główny. Widok na kościół Mariacki. Fot. B. Podhalański

III. 4. Wrocław. The public space of a street. Photo by P. Wojdylak

II. 4. Wrocław. Przestrzeń publiczna ulicy. Fot. P. Wojdylak

III. 5. Dresden. View a fragment of the city centre located near the Elbe river. Photo by B. Podhalański

II. 5. Drezno. Widok w kierunku Akademii Sztuk Pięknych. Fot. B. Podhalański

III. 6. Dresden. View in the direction of the Castle Square. Photo by A. Podhalański

II. 6. Drezno. Widok w kierunku Placu Zamkowego. Fot. A. Podhalański

III. 7. Venice. St. Mark's Square during the Aqua Alta. Photo by B. Podhalański

II. 7. Wenecja. Plac św Marka w czasie Aqua alta. Fot. B. Podhalański

III. 8. Venice. The Piazzetta underwater. View of the columns of St. Mark and St. Theodore. Photo by B. Podhalański

II. 8. Wenecja. Piazzetta pod wodą. Widok na kolumny św. Marka i św. Teodora. Fot. B. Podhalański